

Signifikant symbol som pregnant begrepp

– *en specificering, operationalisering och aktualisering*

Significant symbol as a pregnant concept – a specification, operationalization and actualization

The significant symbol is basic in G. H. Meads sociology/social psychology. Conscious rational intelligence presupposes development of symbols, in species as well as in individuals; symbols are created in social situations where individuals call forth similar responses in all participants. But the concept of significant symbol is not clearly defined by Mead. My contribution: a *precise analysis* of the emergence of the symbol in *bio-social* evolution; *development* and *specification* of Meads symbol-concept; demonstration of the *radically critical potential* in Mead's thesis on vocal gestures' transformation to symbols. The concepts *similarity/difference*, *proximity/distance* are developed and applied to the dimension's *spacetime*, all six necessary for symbols' developing from primitive gestures. Argumentation builds on Meads thesis of gestures influencing sender and receiver in the same way. Symbols originate socially, physiology being a presupposition. Consequences embrace all communication and intelligence development, even digitalization and medicalization of human relations. In behavioral science symbolizing sociality becomes fundament for sociology and most psychology, social psychology the basis for both. Psychological questions are answered from social whole, not the other way.

Keywords: vocal gesture, meaning, (significant) symbol, similarity/difference, proximity/distance, space/time, language, consciousness

SKAPAR SPRÅKET MEDVETEN tankeförmåga eller tvärtom? Frågan återkommer ständigt (Allwood & Jensen 2012, Teleman 1983). Teleman har denna fråga som en huvudpunkt. Tre allmänna modeller ser ut så här:

tanke → språk / språk → tanke / eller växelverkan: tanke ← → språk

Svaren lutar i dag åt: tanke → språk.¹ Vissa sådana ståndpunkter med relevans för framställningen refereras nedan. Mitt syfte är att belysa såväl språkandets som tänkandets ursprung i socialitet.

1 Gärdenfors (2000, 2017 samt i radio och tv) hävdar detta.

1. Etologisk forskning om djurs kommunikationssystem visar många olika kommunikationssystem. Några arter visar högt utvecklad, avsiktlig och viljestyrd överföring, där sändare och mottagare är medvetna om kommunikationen som sådan samt om sig själva och varandra som separata individer och som sändare och mottagare. Detta uppfyller villkoren för medveten språklig kommunikation. Uppfattningen att endast människan har utvecklat ett avancerat språkssystem gäller alltså inte.²

2. En argumentation baseras biologiskt: det finns en ”språkgen” hos människan och några andra arter som bidrar till en medfödd grammatisk kompetens. Noam Chomsky etablerade denna tes, som styrkt mycket av forskningen under senare delen av 1900-talet.

3. En vardagspsykologisk argumenttyp utövas både av lekmän och vetenskapligt kompetenta personer: en varelse som betar sig språkligt måste först ha något att tala om; tanken finns alltså före språket. Möjligen ger tanken också upphov till språket, vilket har hävdats. Av det faktum att det finns något att säga kan vi inte dra slutsatsen att tanken skapar språket. Men denna uppfattning finns bland många vetenskapare från olika discipliner.³

Många anser att hundar har ett språk, som bara kvantitativt skiljer sig från det mänskliga språket: hundspråket är enklare, renodlat emotionellt, mer enkelspårigt. På grund av hundens mindre varierade vokala resurser är dess språk starkt begränsat. Men det ses som både *intentionellt* (med budskap), alltså avsiktligt, medvetet och riktat mot *objekt* och *mottagare*. Detta antas ofta gälla också andra husdjur och vilda djur. Det finns varianter av detta av synsätt.

Sådana uppfattningar utvecklar sällan en grunddefinition av vad som konstituerar vissa signaler som just språkliga. Två exempel: när hunden behöver rastas går den till farstun och ger signal, oftast med vokalt inslag. Liknande gäller vår egen art: när babyn är hungrig skriker den på ett sätt som låter annorlunda än om babyn har ont i magen eller behöver sova. Vi tolkar babyns skrik som ett avsiktligt *meddelande* till oss om att den är *hungrig*. Båda dessa exempel illustrerar vokala gester (eller signaler) snarare än symboler. En betydelsefull kvalitativ skillnad finns mellan dessa två. Den ges sällan tydlig avgränsning/definition. Ett delsyfte är att nå klarhet på denna punkt, grundläggande för G. H. Meads synsätt.

2 Till dessa djur hör många valarter och flera arter av primater. Vissa fågelarter uppfyller också samma villkor. Forskingsnyheter presenteras ofta. Ämnet utvecklas i slutet av artikeln.

3 I Sverige har Gärdenfors gett uttryck för den, i samklang med Noam Chomsky (1972), Steven Pinker (2015) och Sverker Johansson (2019).

Syfte och metod

Mitt syfte är att utveckla och precisera logiken bakom att vokala gester blir symboler och att därmed påvisa symbolen som förutsättning för reflekterande intelligens. Jag vill vidga Meads relevans genom att inbegripa andra teckensystem än mänskligt talat språk och kortfattat indikera relevant neurovetenskap. Det sker genom att begreppen förankras i social realitet och genom att tre dimensioner urskiljs, vilka uppstår genom vokala gesters övergång till symboler. Detta har hittills inte gjorts, varken av Mead eller av hans många uttolkare. Frågan har omfattande konsekvenser för all mänsklig interaktion och för beteendevetenskapens möte med etologi, neurovetenskap och kognitionsvetenskap. En grundhypotes blir att en neurobiologisk bas för att förstå mänskligt handlande inte kan stå utan socialpsykologin.

I inledningen exemplifierade uppfattningar skapar föreställningar om vilka signaler som utgör språkliga tecken. Vilka som då inte utgör det förblir oklart. Det finns kvalitativa skillnader som sällan omnämns och därför försvårar analysen. Min text ska fokusera sådana skillnader.

Min metod är närläsning av Mead, kritisk läsning av andra texter samt långvarig reflektion över Meads grundbegrepp och deras inbördes sammanhang.

Begreppsdistinktioner

1. En inledande åtskillnad är att urskilja *oavsiktliga gester* som inte har något specificerat objekt eller någon specificerad mottagare, till exempel läten som djur ger ifrån sig utan urskiljbart mål för vare sig objekt eller mottagare. Det kan ske utan vokala gester, som när en antilop varseblir jagande lejon och springer. Dess beteende får flocken på flykt, men ingen avsiktlig kommunikation *för att* varna har skett. En liknande signal är att rågeten har en vit bakdel. Kidet har en tendens att följa denna vita fläckes rörelser. Konrad Lorentz (1957) kartlade ”präglingen” hos gässlingar. Rådjurskidet liknar dem. Tusen exempel finns. Alla visar på instinktiv signalkommunikation, inte på språkliga meddelanden.

2. En mer sofistikerad form är *signaler* med en *specifikation*, till exempel den vaktande apan i trädtoppen som varseblir en jaguar och skriker. Men här är det ibland omöjligt att avgöra om det rör sig om avsiktlig kommunikation eller om en spontant avgiven vokal respons som blir en stimulus för flocken. Schimpanser bildar, som Homo sapiens, socialt organiserade grupper, till skillnad från flockar. Liknande beteende finns bland fåglar som lever i flock, till exempel tranor och kråkfåglar. Men det är vanskligt att räkna ut vad som är medveten kommunikation och vad som inte är det.

3. En tredje variant är spontan kommunikation, utan specificerat objekt eller mottagare. Den varnande apan på utkik i trädtoppen kan tolkas så, liksom många fågelarters snattrande, som intensifieras starkt vid upphetsning, och som då får en vitalt kommunicerande men inte avsiktlig effekt. Men också en människa som drabbas av plötslig skräck och skriker i vokala gester som har formen av ord: ”Det brinner!” Det liknar en avsiktlig varning för gruppmedlemmar, och kan också vara det, men kan

också vara en spontan reaktion på en stimulus som uppfattas som omedelbart hotande. Denna sociala situation uppfyller de villkor som enligt Mead ger upphov till medveten reflekterande intelligens: att med gester *påverka sig själv* på liknande sätt som man *påverkar andra*. Det är den typ av situation där Homo blev sapiens; intelligensen fick medvetandekaraktär. Den *vokala gesten* blev riktad *signal*, som på grund av likheten i stimulus och respons kunde få *symbol*karaktär. Symbolen skapade medvetandet, men utifrån socialitet som grund. Också Halas (2016) fokuserar likheten stimulus–respons som avgörande.

4. Slutligen har vi de talade orden och motsvarande gester: avsiktligt kroppsspråk, som att hälsa med handen eller skaka på huvudet. Här har vi ett 1) *specificerat objekt* och 2) *avsedd(a) mottagare*. Båda hanteras av en 3) *avsiktligt kommunicerande avsändare*. Inte endast Homo sapiens kan utöva sådan kommunikation.⁴

Man skiljer mellan talat språk och andra teckensystem, såsom kroppsspråket eller konstens expressiva språk i musikalisk och ikonisk form. Men det talade språkets elementära grundkomponenter har en särskiljande egenskap, som de flesta icke akustiska signalsystem inte har: de påverkar sändare och mottagare på *liknande sätt*. En hund som viftar på svansen *känner* det i rygglutet, medan dess motpart i kommunikationen *ser* viftandet och kanske svarar på samma sätt. Men om båda viftar på svansen så har de inte tillgång till *samma* stimuli från båda parter. Den som viftar *ser* inte sin stimulus, medan den andra ser motpartens viftning men *känner* sin egen (om ens det). Alltså olika stimuli och olika responser. Djuren ”möts” inte i viftandet utan snarare i vokala gester.

Vokala gesters funktion att påverka inblandade parter på liknande vis är grunden i Meads socialpsykologi. Han skapade med detta en tolkningsmodell för modern samhälls- och beteendevetenskap. Språket och samhället har givetvis fysiologiska förutsättningar, men språk, tanke och självuppfattning uppstår inte utan att gester har denna sociala funktion. En alternativ och väletablerad uppfattning, att språkets grund är medfödd, företräds av Chomsky (1972) och efterföljare som Pinker (2007) samt från det att man 1991 upptäckte att medlemmarna i en viss Londonfamilj som hade defekter i den så kallade språkgenen FOXP2 hade svårigheter både i artikulation och i grammatisk hantering. FOXP2 antas vara nödvändig för grammatisk och för vissa andra komplexa motoriska förmågor. Språklig artikulation förutsätter, men odlar också komplex finmotorisk färdighet och lång träning för barnet.⁵

Jag tror inte att FOXP2 har ett *direkt* orsakssamband med vare sig grammatisk kompetens eller andra språkliga förmågor. Inget komplext beteende finns direkt på gennivå. Däremot ingår FOXP2 säkert bland de *förutsättningar* som krävs för att språket som kommunikationsredskap ska kunna uppstå. Men *en förutsättning* för språk är inte en tillräcklig *del av* språkkompetensen som sådan. Koppar är en förutsättning

4 Johansson 2019: 46 använder en lista över kriterier för språk i kontrast till signaler och gester.

5 FOXP2 finns också hos många däggdjur, till exempel fladdermöss, vanliga möss och många fåglar. Skador hos genen anses hos människor ha samband med både autism och schizofreni. Internet ger information om FOXP2.

för att tillverka brons, men den transformeras till något *funktionellt annat* än koppar genom sammansmältning med tenn. Det är transformationen som är poängen med legeringen brons. Vokala gester är en förutsättning för språket, analogt med koppar som förutsättning för brons.

Chomsky har ikonstatus med sin tes att arten *Homo sapiens* har en genetiskt inpräntad grammatisk grundkod. Men är det möjligt att härleda grammatisk grundkompetens från andra källor än enbart våra gener? En rimlig hypotes är denna: generna (1), inklusive hjärnans komplexitet, plus speciell interaktion (2), är faktorer som behövs om individen ska förverkliga språkförmåga. Tillkommer bland annat människans morfologiska struktur i svalget (3). Neandertalarna hade en grundare strupmorfologi. Den gav dem sämre artikulationsförmåga än *Homo sapiens*. Komplexiteten hos schimpansers hjärna räcker för att hantera ganska avancerat språkligt umgänge. Men de saknar fysiologiska förutsättningar för den mänskliga röstens enorma variation – en väsentlig förutsättning för det talade språket.⁶ *Homo sapiens* äger speciella fysiologiska förutsättningar för att utveckla en extremt varierad artikulationsförmåga, vilken har spelat en avgörande roll i framväxten av talspråket som ett kommunikationsmedel med särskiljande drag.

I Meads teori om *Homo sapiens* som art och som individ förutsätts inget språkligt och medvetet psyke från början. Det utvecklas ur primitiv icke-språklig signalering. Synsättet handlar om *emergens*, tillblivelsen av något nytt ur existerande förutsättningar. Medföddhet i språket gäller endast vissa fysiologiska förutsättningar som kan evolveras till språk, fylogenetiskt såväl som ontogenetiskt. Detta är grunden för en precisering av teorin. Begreppet medfödd är i dag också trubbigt och svåravgränsat på grund av moderna studier av foster. Detta tas upp nedan.

Avgränsning: vokal gest är inte signifikant symbol

Begreppen gest, vokal gest och signifikant symbol är mer centrala än *self*, det reflektera(n)de självet, som framhålls som Meads viktigaste bidrag. I mitt perspektiv blir *self* en bieffekt av symboler. Men Meads användning av sitt eget begreppssystem är ibland oklar och förvirrande; han varierar språkbruket. Detsamma gäller för uttolkare. Ibland används till exempel termen ”vokal gest” som närmast synonym med ”signifikant symbol” och ibland omvänt.⁷ Men de två är långtifrån liktydiga. Skillnaden markerar gränsen mellan olika teoretiska system med stora konsekvenser för empirisk forskning om socialt liv.

Begreppet ”signifikant symbol”, i fortsättningen ”symbol”, behöver operationaliseras. En vanlig missuppfattning är att barnets språkutveckling innebär att det skaffar

⁶ Johansson 2019 ger information om skillnaden mellan *Homo sapiens* och andra primater, liksom om FOXP2.

⁷ Jag tänker särskilt på många introduktionsböcker i socialpsykologi där symbolisk interaktionism och Mead presenteras. Min kritik gäller också samma texters framhävande av begreppet *self* som Meads främsta bidrag, liksom nedan kritik som rör medvetande- och språkutveckling. Det är viktigt med begreppsdefinition.

sig tillgång till symboler, vilka utan förklaring förutsätts finnas till förfogande genom rollövertagande gentemot andra, en internalisering av existerande tydliga mönster. Rollövertagandet skildras då som avsiktligt. En sådan tolkning förbiser att Meads teori inte främst behandlar redan befintligt mentalt gods, utan sådant som uppstår, *emgerar*, genom interaktion. Barnet *får* eller *använder* inte färdiga symboler, utan råkar *göra* dem och skapar därmed omedvetet även sig självt som en bieffekt av meningsskapande.

Ett annat missförstånd rör termen *language*, språk. Det hävdas att Mead ansåg att det talade språket är unikt för människan och att det också är nödvändigt för att utveckla medvetande.⁸ Vad han hävdade var att uppkomsten av den medvetna intelligensformen beror av att artmedlemmarna utövar *gester som påverkar sändare och mottagare på liknande sätt*.⁹ Sådana återfinns främst bland ”vokala gester”. Men detta betyder inte att endast Homo sapiens talspråk utvecklar medveten intelligens. I dag vet vi mer om vokala gester också bland flera andra arter. Intressant är att relationen till medveten intelligens är tydlig hos dessa, oavsett hjärnans relativa eller absoluta storlek.

En tredje, relaterad punkt för missförstånd är att Mead påstås hävda att endast Homo sapiens har utvecklat medvetande. På grund av bristande etologisk kunskap under hans tid förekommer sådana uttalanden, men viktigare är hans intensiva analys av många djurs välfungerande kommunikation, som oftast inte sker med reflekterande intelligens, men med en funktionell rationalitet som Mead framhöll som ”steg på vägen”. Meads analys rör symbolkaraktärens emergens; den föds ur vokala gester som utkristalliseras till språk hos Homo sapiens.

Oklarheter och/eller ofullständigheter kring begreppen gest, vokala gest, signifikant symbol/interaktion och medvetande är vanliga. Ofta särskiljs inte tydligt övergången från det primitiva ”vokala gest” till det avancerade ”signifikant symbol”. Men den övergången är navet i teorin. Ännu vanligare är att förändringen mellan de två stegen inte tydliggörs vare sig i barnets språkutveckling (ontogenesen) eller i artens (fylogenesen). Läsaren kan få uppfattningen att vokala gester har samma egenskaper som signifikanta symboler, fast i mindre utvecklad eller mognad form, alltså en *kvantitativ* skillnad. Men i Meads hypoteser om medvetandets utveckling har vokala gester en *kvalitativ* annan karaktär än symboler. Symboler har en såväl avancerad som dubbel karaktär. Men de emergerar ur elementära/primitiva vokala gester.

Vokala gester implicerar inte medvetet avgivna tecken från sändare till mottagare, medan begreppet symbol pekar på medvetandets emergens. Medvetande utvecklas genom:

8 Se till exempel Alger & Alger 1997, Young & Thompson 2013 för denna kritik mot Mead och för förhållandet djur/språk/medvetande. Dessa hävdar djurs *symboliska* interaktion. Young and Thompson 2013 lyfter också fram *self* hos andra djurarter. Hundars eventuella förfogande över symboler avhandlas snarligt i Bosseldal 2019.

9 Frasen återfinns ofta i del I och II av *Mind, Self and Society* (förkortat *MSS*).

1. det spontana oreflekterade avgivandet (till exempel ett skrik) och det
2. dito spontana mottagandet hos andra, och därefter
3. den respons som mottagaren spontant/oreflekterat ger, vilken i sin tur
4. tas emot av sändaren (som nu blir mottagare av en respons på egen gest) och därigenom övergår till att
5. bli symbol, vilken därefter kan bli medvetet/avsiktligt producerad.
6. Allt sker i en sociomateriell situation som ”medagerar”.

Medvetandets revolution ligger i stegen mellan vokal gest och symbol, inte i de gener som är en biologisk förutsättning för dessa steg. Om denna hypotes beaktas, kan den revolutionera psykologin. Medvetande, även i betydelsen av enskild tankeverksamhet hos en enskild medlem av arten, har då inte sitt ursprung hos individen (eller i hans gener/dna) utan i relationen mellan individer. Därmed blir psykologi som förhåller sig till medveten intelligens en social psykologi.¹⁰

Operationalisering av signifikant symbol

Första steget i operationaliseringen är att introducera begreppet ”mening” som markerar övergången mellan vokal gest och symbol. Mead upprepar ofta i del II av *Mind, Self and Society* (särskilt i kapitel 11): mening (med en gest) uppstår för individen genom andras svar på individens gest. Trost & Levin (1999) uppmärksammar detta, men utan närmare analys.

Det synes som en svårsmält tanke: att en vokal gests mening för *sändaren* återfinns i *andras svar* mot den som avgett den. Men Mead menade så. Språket finns inte i sig självt, det emergerar potentiellt för varje ny vokal gest *som ges respons*. Språkets meningssystem återfinns i reaktioner hos andra, eller i reaktioner hos den individ själv som genom reception av andras reaktioner blivit ett *språkligt, historiskt och kulturellt kompetent subjekt*, alltså genom *integrering* i en *social process*.

Om du efter decennier av kompetent språkanvändning möter ett systematiskt förnekande av att dina ord betyder det du hävdar att de betyder, i värsta fall att de betyder något alls, så har du två möjligheter att överleva psykiskt: 1) att erkänna de andras annorlunda betydelsesystem och lär om ditt språk och din världs- och självbild, och 2) att isolera dig som eremit och fortsätta din språkanvändning med de betydelser av orden du har använt hittills. Det blir svårt att överleva på det viset om ingen ger dig mat och kläder. Det enda som i längden håller är att använda strategi 1). Simon stylisten, och ökenereemiterna, som utövade signifikant interaktion med Gud, klarade livhanken genom att andra höll dem för heliga män och gav dem näring. Eremiten

10 Också psykiska aktiviteter som föregår symbolernas stadium, inklusive åtskilligt av den utveckling som sker prenatalt, har ett socialt ursprung; avgörande viktiga kapaciteter hos fostret och det nyfödda barnet har sin (försymboliska) interaktion/kommunikation med omgivningen som sin *förutsättning*. Detta tema berör jag med många exempel i Berg 2015a, 2015b, 2018, 2020. Föreliggande text gäller inte kommunikation generellt. Den begränsas till interaktionens symbolskapande fas.

kommunicerade symboliskt inte endast med Gud, utan på både fysiskt och psykiskt livsviktiga vis även med sina (forna) stamfränder. Eremiten levde i ett intensivt socialt sammanhang.

Vad är detta hemlighetsfulla nödvändiga sociala element i språket? Vad består det av? Min användning av termen "symbol" svarar mot hur Mead använde sin term: en intersubjektivt fungerande signal/gest med ett innehåll som vi kallar "mening" eller "innebörd". Hur uppstår mening? Vad betyder "mening"? Dessa frågor går att kristallisera fram genom en operationalisering av symbolbegreppet.

Nationalencyklopedins artikel om symbolbegreppet framhåller dess mångtydighet: "Igenkänningstecken' av symbollo 'sätta ihop.'" Wikipedia lyfter fram: "En symbol är en *representation* av en sak, ett abstrakt begrepp, en idé eller egenskap." Båda fokuserar relationen mellan minst två fenomen, förenade av symbolen. "Re-presentation" är ordagrant "åter-närvaro". Efter temporär bortavaro är någon, eller något, åter närvarande. Eller: någon/något är tillbaka, där varifrån den/det ursprungligen kom. Dessa avgränsningar passar för "signifikant symbol".

När jag säger: "Stolen står där borta", så riktar jag en symbol mot sitt objekt. Den studsar och vänder tillbaka till mig – som språkbrukare; i pendlingen bekräftas det jag sade. Men de första gångerna jag som ettårigt barn stöter på detta fenomen finns ingen symbolisk betydelse i den vokala gesten "stol". När jag agerar mot objektet och därvid imiterar andras läte "stol", reagerar de. Min imitation blir en bumerang, far tillbaka mot mig genom andras respons. Då, i social praxis, föds symbolen för "stol". Denna process innefattar både berättelse och bekräftelse.

Lisa, snart ett år, illustrerar: Hon kan inte stå stadigt. Hon jobbar med det, för hennes kropp är genetiskt programmerad för att kunna stå. Detta handlar om materiell interaktion: Lisas dna relaterar till världen. Resultatet blir alla ansträngningar som barnet gör med sin kropp. Hon håller sig i stolen och jobbar på. Både kropp och drift är djupt engagerade. Föräldrarna sitter vid köksbordet en bit bort och tittar på. De kommenterar sceneriet: "Fint Lisa, du kan snart stå. Håll dig i stolen så går det bra." Det hela upprepas och till slut står Lisa där, fasthållande stolen i sin hand och därigenom sin kropp. Föräldrarna utbrister i lyckliga ovationer. Hela tiden finns stolen och Lisa med i den verbala behandlingen, Lisa som aktör/subjekt, stolen som objekt.

Lisas reaktioner består mest i att hon hör det kontinuerliga bruset av ljud medan hon kämpar med kropp och stol. Men när hon till slut står där, så uppfattar hon läten och deras särskilda karaktärer. Hon riktar uppmärksamheten mot lätena. Känslighet för ljud är en del av det genetiska arvet, viktigt även ur en meadsk synpunkt. Vissa läten låter som "lisa" och andra låter som "stolen". Och föräldrarna visar med fysiska åtbörder att de riktar sig med dessa läten mot två olika företeelser.

Vanligen uppfattas detta som ordinlärning. Skinners *Verbal behavior* ger en bild av halva denna process. Den innefattar mycket av "stimulusförstärkning" och "responser" i fråga om Lisas fysiska beteende. Men sett från annat håll är situationen mer social än fysisk, särskilt när Lisa väl står stadigt och inte behöver lägga all uppmärksamhet på ståendet. Ordskadorna mot Lisa visar att "stolen" inte är personen Lisa och att ordet "lisa" inte är stolen. Så småningom börjar Lisa imitera de vokala gesterna. Utan avsikt

att prata men med spegelneuroner som genetisk stimulans avger Lisa en imitation av stimulus ”stolen”. Föräldrarna blir överlyckliga: Lisa börjar prata ”riktiga ord”. I behavioristiskt idiom kallas detta ”positiv förstärkning”. Detta är vad Richard Dawkins (2006) avser med sin neologism *mem*, symbolisk motsvarighet till *gen*. Genens grundförmåga är att kopiera sig själv. Memen gör detsamma i imitationen, en förutsättning för språkinläring. Detta är en grundpoäng för att låta genetik och socialpsykologi befrukta utan att konkurrera med varandra.

Men utöver denna funktion inträder väsentliga fenomen: Förstärkningen sker inte bara som beröm. Den är väsentligen gester som låter på liknande sätt oberoende av vem som avger dem. När Lisa imiterar, så imiterar föräldrarna hennes imitation. Gesten går från Lisa till föräldrarna och tillbaka igen, till Lisa. Hon hör föräldrarna utbrista i samma vokala gest som hon själv nyss använde. Detta är vad Mead avser med att vokala gester låter sändaren av en gest få syn på sig själv (”come back on himself”, Strauss 1977: 25; Berg 2015: 151). När detta händer uppmärksammar Lisa att gesten har en speciell funktion; den transformeras till symbol när den returneras till Lisa, som själv nyss avgav gesten. Gesten ”comes back” till sin avsändare Lisa, men förmedlad genom föräldrarna. Lisas nervsystem kopplar ihop föräldrarnas svar med hennes egen gest, som i sin tur var en imitation av föräldrarna. Detta är den aspekt som andas överallt i del II av *MSS*: vokala gester tillåter en sändare att ”call out” även för sig själv den gest som hen har lockat fram hos andra.

Mead betonar vid upprepade tillfällen denna process: ”Det är detta som ger sådan speciell betydelse åt den vokala gesten: den är en av de sociala stimuli som påverkar den avgivande individen på samma sätt som när den avges av en annan individ” (Mead 1969: 62, min översättning). Fåglars läten och hundars skall är några av hans exempel. Båda är ”conversation with gestures”; samma process för fågel, hund och människa, den sociala processen att påverka andra på liknande sätt som sig själv. Mead inbjuder implicit till diskussion med dem som hävdar att fåglar och andra djur kan tänkas utveckla medvetande. Denna kritik mot Mead faller alltså med de enkla orden i citatet ovan. Den punkt där han gör skillnad är där nervsystemet och röstapparat hos fåglar och hundar – enligt den tidens etologiska kunskapsnivå – inte räcker till för att låta vokaliserandet nå punkten att ”come back on himself”. I dag vet vi annorlunda om detta. Mead talar också om ”en av de sociala stimuli som påverkar...” (min kursivering). Han menar inte att endast det talade språket fungerar.

Det fysiska är socialt, det sociala är konkret

Tillbaka till Lisa och stolen. Föräldrarnas symboler, för Lisa bara vokala gester, flödar. Men den konkreta socialiteten i situationen, att hon själv deltar med liknande läten, får henne att notera att de vokala gesterna centreras till olika objekt, några till stolen och några till gesten ”lisa”, båda initialt utan mening. Detta är i behavioristiskt språkbruk *betingning*. Sådan lever alla varelser med, men när processen lockar fram liknande responser hos sändare och mottagare utvecklas hos *Homo sapiens* (och en del andra djur, min anmärkning) något annat än mekaniskt responderande som papegojans röstimitation.

Imitation är en automatisk neurologisk funktion som hjälper processen på traven, men som inte *i sig* är meningsbärande (Berg 1976). Processen börjar i livmodern (Levitin 2012) och förverkligas med jollret på skötbordet. Den treställiga situationen med Lisa, föräldrarna och stolen fullkomnar den. Där föds Lisa till komplett mänsklig person med förmåga att producera symbolisk mening.

Föräldrarnas svar på Lisas gest ”stol” ger grunden för Lisas upptäckt att ”stol” inte bara är ett läte eller en signal utan ett pekfinger, en symbol: re-presentation, åter närvaro: ”stol” pekar på något *objekt*, den fysiska stolen som befinner sig i ett *sammanhang*, hennes aktivitet och situationen i sin helhet. Det fysiska föremålet och den *användning* hon har låtit det undergå är meningen med föräldrarnas vokala gest ”stol”, imiterad av Lisa, sedan återremitterad till föräldrarna, och så tillbaka som deras respons på hennes imitation. Gesten transformeras till symbol.¹¹ Dess knutenhet till situationen kan ses som exempel på pragmatismens teori om meningens handlingsberoende. De element vi särskiljer med Meads analys är: 1) minst två *subjekt* avger gester som lockar fram 2) *liknande respons* hos varandra mot 3) samma *objekt* inom ramen för 4) *konkret* 5) *beteendehandling* i en 6) *materiellt* framträdande *situation*. En vokal gest är utan signifikans, men när den blir symbol inträder den i ett system av ovan nämnda förhållanden. Detta är ett sätt att uttrycka skillnaden gest-symbol och ett sätt att uttrycka skillnaden mellan natur och kultur.

Detta blir ett gentemot Chomsky alternativt ogiltigförklarande av Skinners språk-teori. Språkbeteende är inte automatisk imitation av andras läten, utan omfattar hela situationen, med alla dess aktörer, inklusive stolen som materiell agent för Lisa. Lisa skapar själv mening med ”stol”, men hon gör det med föräldrarnas responser som modeller. Och utan dem gör hon det inte alls. Dokumenterade historier om ”vargbarn”, som överlevt utan mänskligt umgänge, visar detta. Giddens (1989) refererar den mest välkända, men många fler finns.

Processen runt Lisa är en *social process* snarare än en process med fysiska objekt eller individuellt beteende. Inget metafysiskt eller mentalt är inblandat som orsak; ingen kan avvara det materiella, fysiskt konkreta och händelserika som finns i situationen. Symboler föds inte i huvudet. De föds socialt ur sociomateriella beteendeprocesser men tycks ta plats i huvudet. Gillespie (2010) preciserar denna punkt i andra termer än jag.

Vi är här avlägsna från en menings- och språk-teori som gör den individuella människans genetiska utrustning huvudansvarig för språkkompetens. Chomsky (1972) och Steven Pinker (2015) hävdar biologins företräde framför socialiteten. Wilson (2004) och Hauser (2006) går längre och finner till och med moralens grunder direkt i gen-utrustningen.

11 Detta liknar Saussures (1970[1906–1911]) distinktion mellan betecknande (gesten) och betecknat (stolen). En annan likhet är Saussures tes att ett begrepps mening ligger i skillnaden mellan olika objekt som relaterar till begreppet: stol skiljer sig från pall. Detta utvecklas vidare i avsnittet Likhet olikhet.

Tre dimensioner hos symbolen

Lisas situation präglas av spontanitet och tanklös lustfylld aktivitet. Gestens övergång till symbol är emellertid komplex enligt punkterna i avsnittet ”Avgränsning” ovan. Jag preciserar nedan tre dimensioner av symbolens komplexa uppkomst. De ger möjligheter och sätter ramar för Lisas intelligens och emotioner. De härstammar från den sociala processen med Lisa, föräldrarna och stolen snarare än från hennes nervsystem.

Likhet–olikhet

Symbolernas kategorisering av världen sker i termer av *likhet* och *olikhet/skillnad*. Denna dimension ser ut som en kontinuerlig variabel. Objekt är mer eller mindre lika. Lisas neurologiska kapacitet lade grunden för hennes möjlighet att uppfatta likhet/olikhet hos vokala och andra sensoriska stimuli redan som femmånaders foster: hon kunde då uppleva och känna igen fenomenet rytm och olika karaktäristika hos den mänskliga rösten. Lisa levde alltså ett protosocialt liv i primitiv form redan som foster. Hon reagerade på röster genom bukväggen, på pappans och/eller mammans trummande på magen, på högläsningen av en saga, på gåendet i trappor och andra kropps rörelser hos mamman (Dowling 2012). En särskild form av stimuli får en avgörande betydelse för Lisas kommande mänskliga liv: mamma har en hjärtrytm, en puls, och blodets strömmande är periodiska susningar i denna process. Detta blir sannolikt grunden för Lisas uppfattning av rytmer och andra musikstimuli (Levitin 2012: kapitel 13; Rosengren 2022: 110–118).

Vad är rytm? En komplicerad händelseräcka med en enkel grundegenskap som vi genast uppmärksammar: *likhet* mellan slagen (hjärtats, pulsens) i en rytm. Annars skulle vi inte kunna uppleva rytmen som just rytm. *En* betoning (slaget, ”the beat”) *liknar* den *föregående* betoningen och förutsätter den *kommande*. Fostret gör en prenatal förkultur av att uppfatta *likhet* hos *händelser i tiden*. Fostret kan uppfatta auditiv och sensorisk likhet mellan stimuli som ges upprepat (Levitin 2012: avdelning VII). Fostret kan inte uppfatta och använda symboler, men äger neurologiska förutsättningar för det senare. Detta bör noteras när vi jämför djurs vokala kommunikation med Homo sapiens verbala symboler. Skillnaden kan graderas. Vissa djur närmar sig symbolens värld. Exempelvis uppfattar de Waal (2011[2009]) rytmisk gemensam uppfattning hos orangutanger. Han ser dem dansa rytmiskt av upphetsning vid ett åskväder.

Under linsen likhet–olikhet har ljuden i Lisas situation *liknande* auditiv karaktär för alla parter, och de förändras inte mycket under processens gång. Snarare konserveras ljudlikheten för varje ny upprepning. Men det finns också *olikheter*. När de vuxna upprepar Lisas imitation av dem låter den annorlunda på grund av annan röst, annat avstånd och eko i rummet. Lisas egen röst är markant olik de andras, ljus och oförmögen till korrekt uttal. Lisas version är med nöd tillräckligt lik för att kunna uppmärksammas som en version av samma gest.

Den vokala gestalten sägs ofta av Mead vara *identisk* i sin påverkan på närvarande individer. Han gör här ett språkligt slarvfel som bör analyseras. Jag vill visa att just det faktum att gesterna *inte* är identiska, oavsett givare och omständigheter, är en del av

deras funktion att skapa signifikanta symboler. Likheten är märkbar, men *inte* intill förväxling. Ljudmässig ”kongruens” är omöjlig.

Urskiljandet av likhet–olikhet förstärker *system*karaktären, nödvändig för symbolens funktion att vara tecken för något annat än sig själv. Tecken utgör en systemisk förbindelse mellan minst två objekt. Om man urskiljer likhet, men inte också olikhet, så finns inte likhet. Likhet framstår endast gentemot olikhet och omvänt. Begreppsparet konstituerar ett *minisystem* av länkade delar i ett inre variabelt förhållande. Lik förutsätter olik, som förutsätter lik.

Det som sagts i detta avsnitt är självklart, men jag har inte sett det tillämpat på symbolens väsen annat än fragmentariskt i Meads analys. Jag har gjort analysen för att belysa symbolens karaktär av systemisk helhetssträvan.

Närhet–distans

Perceptionen av dimensionen *närhet–distans* blir en konkret träning i att parallellt urskilja grader av likhet–olikhet. Om vi ser variation i närhet och distans, så blir detta samtidigt att urskilja likhet och olikhet. Vi ser här en högre systemnivå än den nyss nämnda: närhet–distans ingår en systempakt med likhet–olikhet. De fyra blir ett system.

Denna dimension finns i Lisas situation. De vokala gester hon imiterar är på distans, men hennes imitation är en händelse i total närhet, inne i hennes egen kropp. Samtidigt banar sig gesten väg ut från stämband, munhåla och läppar, den hamnar på distans från den totala närhet som rådde i uttalandets tidsmoment. Detta varseblir Lisa. Även vuxna kan, på en avancerad nivå, uppleva sådant hos sig själva, ibland plötsligt finna att de har sagt något som de inte visste att de skulle säga. En helt spontan impuls antog vokalt uttryck i ”offentligheten” utanför den egna kroppen, observerat av andra med liknande impuls.

Detta kan tyckas vara betydelselöst, men ingår i en komplex helhet av dimensionen närhet–distans. Gesten ”stol” far ju iväg till föräldrarna, som bollar tillbaka den till Lisa. Gestens resa har många stationer, på olika distans, och i olika typer av distans, från Lisa.

Det finns materiella varianter av närhet–distans i situationen. Stolen befinner sig på ringa distans från Lisa, men på några meters distans från de vuxna. Distansen ändras när Lisa släpper stolen och tar sig bort till de vuxna. Att behålla stolen i arbetsminnet¹² medan hon tar sig bort till föräldrarna, och att därifrån åter kunna uttala gesten ”stol” och få den bekräftad av de vuxna, det är att ta till sig en i både tiden och rummet växlande distans, där visuell och auditiv perception integrerar distanserandet till psykisk upplevelse.

12 Arbetsminnet går från bråkdelar av en sekund till någon minut (Levitin 2012: kapitel 13; Quinlan & Dyson: kapitel 10–12). I min analys gäller det upplevelsen av rytm. Arbetsminnet ger oss rytmupplevelsen. Samma ”beat” återkommer med mellanrum. Arbetsminnet kopplar samman dem till ett system, musikalisk rytm.

Symbolen ”stol” med sin koppling till objektet möjliggör för alla parter att behålla bilden av stolen och koncentrationen på den under processen; vi får ett *system* av objekt och händelser, inte *fragment*. Sammanhållande spindel i nätet är gesten ”stol” som under processen transformeras till symbol. ”Symbol” betyder ”tecken”. Den förbinder något med något annat. Det är symbolers väsen. Föräldrarna sitter på sina köksstolar och talar om den andra stolen, Lisas, som är både olik och lik föräldrarnas. De pekar på den stolen med sin symbol. Det är den processen av sammanhang som börjar etablera sig för Lisa när hon umgås vokalt med sina vuxna och sig själv runt stolen och stolarna som är lika och olika, nära och på distans.

Symbolen är dubbel, har utsida och insida, finns både här och där, men den vokala gesten har bara utsida. Varelsor som bara utövar vokala gester ser inte att dessa pekar på specifika objekt. Men när de, som Lisa, av den sociala processen blir förda fram till den punkten, blir gesten en symbol. Mead talar ibland om objektens *insida* och *utsida* och om *funktionella* (t.ex. Mead 1969: 323 f.) respektive *existentiella* handlingar, psykiska medvetna upplevelser (Engdahl 2004: 154–165; Berg 2018: 50, 54).

En sådan skillnad mellan vissa utpräglat sociala djur och Homo sapiens är att till exempel bins socialitet bara är funktionell, stereotyp och baserad på distinktioner mellan olika kroppstyper: olika kroppar ger olika arbetsuppgifter i bisamhället. I Homo sapiens-samhället är det tvärtom. Biologiska könsskillnader resulterar i olika arbetsuppgifter, men i övrigt är alla kroppar lika, medan differentieringen av arbetsuppgifter är närmast oändlig och ständigt i utveckling. Bisamhället är en biologisk maskin med perfekt fungerande produktion utan konflikter av annat slag än när inkräktare närmar sig. Människor däremot blir genom symbolerna existentiellt viljande och väljande varelsor. Därför utgör vårt samhälle ständig utveckling och konflikt mellan olika viljor, medan bisamhället knappast förändras på en miljon år och präglas av harmoni utom i fallet främlingars hot mot samhället.¹³

Jean-Paul Sartre (1983[1943]) uttrycker flerstädes medvetandets dubbelsidighet. Jag tar det i mina egna termer: Medvetandet är det, som det inte är (det är tanken på objektet), och det är inte det, som det är (objektet), säger han. Jämför symbolen: att ha både utsida och insida, att vara något annat (som mening) än den själv är (som ljud, läte). Medvetandet byggs av symboler, som förbinder fenomen. Symboler är verktyg för medveten socialitet, och växer ur vokala gesters protosocialitet. Mead (1932: 49) säger analogt med Sartre att socialitet är att kunna vara på två ställen samtidigt och/eller att kunna vara flera saker samtidigt.

Jag har i detta avsnitt lyft fram symbolens avgörande betydelse för förmågan att distansera sig från det omedelbara, nödvändig för reflekterande intelligens. Många forskare och språkfilosofier har behandlat ämnet men inte i sådan detalj som jag här närmast mig. Piaget berör i flera verk (t.ex. 1954[1937] och 1971[1947]) barnets växande förmåga till decentrering i allmänna termer, men utan ingående analys. Gillespie (2012) berör distanseringsförmågan i samband med Mead, men utan referens till symbolförmågan.

13 Jämförelser med bins ”språk” och samhälle tas upp i Johansson 2019.

Rum–tid

Dimensionerna rum och tid är nödvändiga för upprättandet av symbolsystem som ett språk. De överskrider den omedelbara situationen och upprättar ett potentiellt gränslöst universum. De utgör också livsvillkor för att dimensionerna likhet–olikhet och närhet–distans ska kunna fungera i en fysisk verklighet. Båda existerar inom det spatials rummet, och inom en historisk ram, den temporala dimensionen. Men rum och tid är upplevelsemässigt olika.

Rummet, den spatials dimensionen

Den olikhet–likhet som Lisa drivs att upptäcka för gesten ”stol” beror fysiskt av rummets och objektens materiella egenskaper. Pappas röst låter annorlunda än Lisas av konkreta materiella skäl som kan återföras på bland annat spatials egenskaper. Rösten kommer från annat håll, vilket i sig genast implicerar dimensionen närhet–distans. Men den frambringas också i en röstapparat med stämband, strupe, munhåla som spatials är olik Lisas, trots att den också är mycket lik. Likadant med distansens beroende av kökets spatials dimensioner. Rummet är självklart distansens förutsättning.

Tiden, den temporala dimensionen

Samma systemiska förhållanden råder också för dimensionen *tid*. Här blir analysen mer komplex i olika moment. Det förflyter tid från

1. föräldrarnas första uttalande av orden ”stol” och ”Lisa” som för Lisa är bara vokala gester, men symboler för dem själva, till ...
2. Lisas imitation(er) av dessa vokala gester, till ...
3. de vuxnas upptagande och reproduktion av Lisas imitation(er), och slutligen till ...
4. Lisas mottagande av föräldrarnas imitation(er) av hennes egen imitation(er) av dem.

Denna process är komplex. Därför dags att repetera Mead: Meningen för ett visst subjekt (Lisa) hos en vokal gest finns i förstone inte i subjektet självt eller i det objekt (stolen) som gesten kopplas till. Inte heller finns den primärt i psyket hos den som avger den vokala gesten (Lisa i moment 2). Meningen finns i den andra partens respons på moment 2), nämligen föräldrarnas imitation i moment 3), så som responsen uppfattas i moment 4) av den som avgav den vokala gesten i moment 2). Först i moment 4) kan Lisa låta gesten ”come back on herself”. Det sker genom att ljudlikheten i de olika stegen kopplar ihop gestens olika varianter i arbetsminnet. Redan här omfattar processen minst två varianter av andras svar på individens gest. Komplexiteten ökar förstås för varje nytt steg i den verbala dansen.

Mening kan alltså inte kopplas till objektiva egenskaper hos ett föremål eller en händelse i sig. Mening växer ur minst två individers reaktioner på händelser, inte ur händelserna själva. Inga två individer kan ha samma historia av sociala händelser bakom sig, varav följer att det inte finns två helt identiska meningsupplevelser. Därav

följer också att ständiga konflikter är fullt begripliga i mänskliga samhällen. Ett konfliktlöst samhälle blir omöjligt att föreställa sig mot bakgrund av denna meningsteori.

Kanske kan man säga att vår upplevelse av rim i poesi och ramsor är en yttre gräns för det korta arbetsminnet. Vi njuter av rimmet på grund av likhet och skillnad i ljud. ”Tinna” låter nästan som ”simma”, men inte riktigt. De flesta människor har kvar möjligheten att uppleva barnets expressiva njutning och det ”öron-och-hjärnakittlande” nöje som rimmet ger. Om rimmet ingår i en dikt på bestämd meter, så blir det ännu bättre. Metern markerar sig i dimensionen närhet–distans. Rimmad traditionell poesi ger ett gott exempel på hur människans minne byggs upp: att relatera händelser i rum och tid. Och upplevelsen av rytmen i poesin går förmodligen tillbaka på vår fostertillvaro, då vårt nervsystem registrerade rytmen som en grundläggande egenskap i livet (Dowling 2012).

Ingen slump eller naturens nyck gör att poesi lånar sig till tonsättning eller att poeter har ett känsligt sinne för det enkla och barnsliga i rimmets och rytmens lustfyllda kraft. Detta följer ett schema, grundlagt i vår prenatala miljö och i efterföljande sociala sammanhang, där någon signifikant annan person har mässat fram rytmerna i livets vardag och helg. Gamla rimmade psalmer är exempel på den barnsliga förmågan att uppfatta och skapa rytm och rim. Gustaf Fröding och Nils Ferlin förenar musikalisk rytm med barnsligt enkla melodiska rim. Deras dikter har därför lånat sig till tonsättningar; rytm fortplantar sig i melodi. Och inom den berättande rytms värld hade Selma Lagerlöf sagoberättandet som det starkaste minnet från sin barndom. Dessa personers begåvningar är beroende av rytmen. Och rytmen växer fram ur dimensionerna likhet–olikhet, närhet–distans och tiden som upplevt historiskt flöde.

I konsten finner vi hörnstenar för den spatiala dimensionens relation till likhet–olikhet och närhet–distans. Det är lätt att läsa in detta i den visuellt tydliga konsten: måleri, skulptur, arkitektur. Picassos *Guernica* ger exempel på likhet–olikhet, på närhet–distans (till de händelser som tavlan symboliserar), liksom tidsdimensionen, förstörelsen av en liten spansk stad vid en historisk tidpunkt. Fascination inför *Guernica* ger associationer till Syrien under 2010-talet och Ukraina under 2020-talet. En tidsutdräkt i historien blir en kedja, inte fragment av tid utan ett länkat system. Association är att binda samman symbolens tre grunddimensioner. Utan association dör det mänskliga intellektet. Alzheimer visar döendet genom fysiologisk degeneration.

Symboler som sammanhang

Dimensionernas relation till varandra skapar sammanhang och grunden för människans specifika kognitiva förmåga. Världen som sammanhang rotas i upplevelsen av mening, skapad ur den socialitet som låter symboler emergera ur vokala gester. Lisas situation handlar om att bygga kognitivt sammanhang, händelser (i tiden) och fysiska objekt (i rummet) som hakar i varandra till en kedja. Ständigt socialt länkande mellan människor skapar fenomenens mening för oss. Arv och miljö flyter samman i detta perspektiv. Hjärnan som arv behövs för att skapa förutsättning för sammanhang. Sammanhanget förändrar hjärnan. Till exempel mögnar inte hjärnans känslocentrum,

det limbiska systemet, utan emotionell interaktionsutövning (Hart 2008, Hart & Schwartz 2010, Ward 2012).

Re-flektion betyder återspeglning. Sådan föds i symbolisk interaktion. Lisas situation är åter ett dugligt exempel på hur reflektion skapas. När Lisa går in i den symboliska världen kan hon bygga kontext. Begreppet ”social kontext” bör främst betyda att kontexter skapas socialt, inte bara att vi meddelar varandra de kontexter vi själva bygger. Reflektion betyder att kontexter relateras och återspeglas. Det är ytterst de vokala gesternas förtjänst.

På gränsen till sapiens; människa och djur

Alger & Alger (1997) hävdar att Mead antar talat symboliskt språk som unikt för människan. Young & Thompson (2013) gör en liknande genomgång och menar att många djur har tillgång till medvetande och jagmedvetande. De vill revidera Meads alltför fonocentriska ståndpunkt. Tendensen att erkänna utvecklat språk och tänkande bland många andra djurarter bekräftas av en växande etologisk forskning (Bosseldal 2019). Min text argumenterar för att Mead-kritiken hos nyss nämnda författare utgör vilseledande missuppfattningar på den punkten.

Meads viktiga bidrag rör inte talat språk som sådant, utan: 1) gester som påverkar sändare och mottagare på liknande sätt, 2) att sådana kan utvecklas till språk, givet andra fysiologiska förutsättningar, och 3) att detta är förutsättningar för utvecklingen av medveten reflekterande intelligens. Jag har analyserat detta i detalj. Jag föreslår också ett studium av en mer elementär form av förspråklig upplevelse som har liknande funktion som språket; upplevelsen av rytm, som förbereder den avgörande funktionen hos språket: att etablera sammanhang mellan likhet–olikhet och närhet–distans inom dimensionerna rum och tid, det vill säga att kontextualisera en situations olika aspekter. Jag har poängterat att dessa dimensioner är förutsättningar för intelligensens medvetna reflekterande form. Jag har i detta syfte utvecklat, preciserat och konkretiserat Meads utsaga om de vokala gesternas transformation till symboler.

I illustrerande syfte vill jag säga några ord om avancerad djurintelligens. Få djur har förmågan att bygga sammanhängande komplexa kognitiva kedjor i rum och tid. Men några står på evolutionskedjans gräns till att kunna. Här ett experiment med en schimpans mitt emellan att kunna bygga och dra nytta av tankekedjor och att inte kunna det. Schimpansen har ett stort hägn, där den har tillgång till en stång med en krok i ändan. Med den kan den dra till sig föremål som ligger utom räckvidd. Den leker en stund med stången och dess funktion. Senare placeras en attraktiv bit mat utanför en del av hägnet där stången inte använts. Schimpansen görs uppmärksam på läckerheten. Men den hämtar inte genast stången för att dra till sig godbiten utan är påtagligt frustrerad en lång stund tills den till sist löser problemet.

Detta är ett exempel på när kontextuellt tänkande inte fungerar.¹⁴ Apan varseblir

14 Exemplet hämtat från SVT:s programserie *Vetenskapens värld*. Det liknar Köhlers (1925) experiment.

inte tillvaron i buren i ett större sammanhang. Stången försvinner för apan när den försvinner ur dess varseblivning.¹⁵ Den saknar ett vokalt uttryck som ”hängare” för minnet. Schimpansen behärskar inte kontexten. Men senare etologiforskning visar också utvecklad sammanhangsintelligens hos schimpanser och andra djur.¹⁶ Många djur har tydligt språkliknande vokalt beteende enligt kriteriet: *en* individ sänder *avsiktligt budskap* till en eller flera *andra* individer, vilka kan bete sig *rationellt* och *förutseende* utifrån det budskap de har tagit emot. Hos en del arter, till exempel samtalande valar, kan denna kommunikation bedrivas vokalt över stora avstånd i både tid och rum. En val kan styra en avlägsen annan vals beteende genom att berätta om till exempel förekomsten av ett sillstim. Späckhuggare bedriver genom vokala signaler samarbetsjakt med lång tidsplanering. Kognitionsforskare i Lund har visat resultat för korpar, höns och andra fåglar, som ur språksynvinkel är intressanta (Osvath 2014); de innefattar bruk av varierade vokala gester med drag av symboler, både inbördes och i korparnas fall med Osvath själv. Och enligt Osvath & Osvath (2008) kan schimpanser och orangutangar – i experiment – behärska rum-och-tid-kontext i samband med språkligt beteende.

Forskningen om djurs signalsystem och intelligensstyper är omfattande. Vissa djurarter har utvecklat vokala signalsystem med symboler som liknar mänskligt språk. De uppfyller därmed de centrala villkoren i Meads ursprungliga framställning. Homo sapiens är inte ensam om gester som påverkar sändare och mottagare på liknande sätt. Ett forskningsfält öppnar sig för att i jämförande syfte utforska djurs kommunikation med moderna metoder. Det är intressant att intelligenta djurs högre kommunikation paras med gester som påverkar deltagare på liknande sätt. Min poäng är att orsakrelaterade språk och medveten intelligens.

Lek – symbolens föregångare och partner (bland barn och vuxna)

Jag har tidigare hävdad att rytmupplevelsen förebådar språk och symbolförmåga. Leken är en livsform som liknar språkets, bland annat genom att rytmen är en väsentlig aspekt av bådaderna. Jag har flerstädes framställt den som barnets form av språk före det talade språket och som samverkande med det. Rytmen och lek är uppenbara partners hos förskolebarn. Den mänskliga intelligensutvecklingen skulle ligga på en lägre nivå om inte denna samverkan lek–språk funnes.¹⁷ Framför allt skulle den inte ha den systematiska sammanhangskaraktär som den kan ha; att börja en mental resa vid en punkt och fullfölja den till dess logiska slutpunkt. Åter är Lisa med stolen och föräldrarna exempel. Jag avslutar genom att lyfta fram några drag i leken som parallelliserar symbolen. Syftet är att belysa hypotesen att den primitiva rytmupplevelsen förebådar förmågan att relatera två tidpunkter till varandra i termer av likhetsupplevelse. Vi kan

15 Exemplet har likhet med vad Piaget avser med begreppet objektkonstans eller objektpermanens (Piaget 1954[1937], 1971[1947], Woolfolk 2016: 73).

16 Många exempel ges i Johansson 2019.

17 Berg 2011, 2018, 2020. Mitt påstående stöds i en översiktspublikation av Brock, Dodds, Jarvis o Olusoga (2009) och av åtskilliga andra forskare. Min syn på rytmens funktion stöds av Levitin 2012: kapitel 13 och 16.

då lyfta Meads tes om gesters påverkan på liknande sätt längre tillbaka, ända ner i fosterstadiet. Hans tes är ju att socialitet är att vara på två ställen samtidigt. Det börjar ett foster vara genom att känna igen två tidsmoment mot varandra, ”beat” och följande ”beat”. Där finns både likhet och tidsmässig distans mellan stimuli.

Leken utvecklar vad rytmen grundat: upprättar en distans inte bara mellan två händelser utan också mellan aktör och rollfigur. Men den gör det ur ett tillstånd av enhet och närhet. Den som iakttar intensiv lek på en förskola, eller den som lever sig in i en roll, upplever just identifikation, den förstnämnde som utomstående observatör av barnens inlevelse i rollerna, den senare i egen person. Man upplever sig för stunden som den man spelar.

Ett primitivt vuxenexempel kan vara patienten i primalterapi. Där krävs att man lägger undan reflekterande distanserad analys, går in i rollen och skriker av psykisk smärta. Dit kommer man emellertid genom ett rationellt beslut före och utanför terapin, alltså på distans: man bestämmer sig för att pröva på, eller för att man tror på denna terapi. Men väl inne upphör distanserat logiskt tänkande; man utlämnar sig själv åt utlevande av känslor, som antar formen av skrik, vilket uppmuntras från terapeutens sida. Skriket i sig lockar fram sådana känslor som klienten på avstånd har föreställt sig när hen inleder sessionen. Det innebär att man utifrån vandrar in i den känslöstämning som skrikandet uttrycker. Med Meads ord: man tar den roll man själv uttrycker. Uttryck föder intryck, gest föder känsla (Mead 1969, del I och II).

Grundaren Arthur Janov (1975[1970], 2012[1976]) etablerade skrikmetoden med boktiteln *Primalskriket*. Men bejakandet av total närhet och distansfrånvaro fungerar också med andra intensiva känsloutlevelser, som gråt, intensiv vrede eller glädje (Ward 2012, Hart 2008); en resa från distansering till total närhet. Det är en omvänd vandring i förhållande till den som Lisa gör med stolen. Hon går med föräldrarna från närhet till distans och utvecklar därmed reflekterande intelligens. Primalklienten gör (temporärt) tvärtom. Men vuxna måste ofta hålla distans till sina känslor, en process som liknar Goffmans (1959) ”cyniska rollspelare”. I mitt perspektiv blir det tydligt att ett pendlande mellan närhet och distans är ett genuint och nödvändigt mänskligt förhållningssätt. Lisas situation kan vara prototyp för pendlingen mellan närhet och distans.

Primalterapi är distanslös lek. Den syftar till att upplösa separation mellan subjekt och objekt. Man befinner sig (som subjekt) i sitt objekt (känslan/skriket inför smärtans ursprung). Detta är ett läge där symbolfunktionen saknar relevans. Primalklienten talar inte, hen skriker oartikulerat. Distinktionen subjekt–objekt faller samman, kollapsar. Den ärliga primalpatienten går in i en total infantilitet. Men de rollekande barnen i förskoleålder befinner sig i gränslandskapet mellan distanserandet och den totala närvaron, och de åker kana mellan dessa två lägen. Närhelst en social rollek fungerar ser vi barn som lever sig in i rollerna och lever sitt liv för ögonblicket bara i dem. Men ett barn kan också gripas av ilska när någon annan inte gör på rätt sätt, inte följer spelreglerna, och ilskan kan ta sig ohämmade uttryck. Även detta är frånvaro av distans – från det fenomen som först uppenbarar sig på just distans, regelsystemet. Pendlingen mellan närhet och distans går blixtnsabbt i småbarnsgruppen.

Ett äldre barn kan utifrån korrigera en annan deltagare. Då står det utanför leken och bedömer dess perfektion. Äldre förskolebarn närmar sig spelstadiet. Regelsystemet blir viktigare än hur den konkreta handlingen ser ut. Vad har hänt med dessa barn? Deras mognad består i att de distanserat sig från rollerna och de känslor som spelet framkallar. Men de kan ändå gå in i rollen helt och hållet, identifiera sig med den för en stund. Och efteråt kan de distanserat reflektera över leken och kritiskt granska den. De har gått in i den symbolburna och meningsimpregnerade världen, de hanterar den genom att använda symboler om de tillstånd och processer de ser.

Primalterapin och förskolebarnens rollekar kan återföras till variabeln *distans–närhet*. Primalklienten visar total närhet men terapeuten en behärskad distans. Barnen visar förmåga att vandra mellan närhet och distans. Detta är basträning för ”social kompetens”.

Variabeln *likhet–olikhet* kan vi betrakta på liknande sätt. Äldre barn kan diskutera roller i termer av likhet och olikhet gentemot ett föreställt eller faktiskt original. Hur såg kapten Krok faktiskt ut? Eller hur ska min avatar se ut om jag vill låta honom föreställa den figur jag vill framstå som? Vilka likheter och olikheter finns gentemot vad och vem?

Dimensionerna *rum–tid*, slutligen, visar samma grundlogik. Barnets skicklighet att hantera den växer genom rolleken. Rollekar odlar minnesförmåga: Hur såg mamma ut i morse? Hur pratar hon i jämförelse med förskolepersonalen och mina kompisar? Minnet skapar inte sig självt. Det kräver att man lever ett konkret liv bland konkreta andra i en materiell värld. Den nutida neurovetenskapen ger många exempel på detta.¹⁸ Ändå förvisar många introduktionsböcker i psykologi minnesförmågan till en autonom tillvaro i hjärnan som biologiskt organ. Symbolfunktionen är en nödvändig förutsättning för att det medvetna minnet ska skapas och fungera som en sammanhängande kedja, ett narrativ. Minnets viktigaste näring för att behärska tid och rum är variablerna likhet–olikhet och närhet–distans.

Barns tidsmedvetande är radikalt annorlunda än vuxnas, men utrymmesskäl förbjuder mig att gå djupare in på ämnet tidsupplevelsens relation till minnesutveckling. Symbolen och leken får vara huvudpersoner här. En slutsats är att leken bör betraktas som ett språk, som det mycket lilla barnet utövar långt innan dess färdigheter med det talade språket har mognat. Jollret är den första synliga sociala leken, och den förebådar förstås språket utan att ha dettas avgörande attribut att kognitivt medvetet förena två individer.

Jag är klar över att de dimensioner jag har tagit upp är klassiska. De går att finna i andra termer hos Saussure och hans många uttolkare och efterföljare i lingvistik, filosofi och socialvetenskap, till exempel Deleuze, Derrida, Foucault och Piaget. Men deras texter är ofta diffusa, svårtolkade och svåra att empiriskt analysera, med un-

18 Jag har tagit upp många sådana exempel i Berg 2018 där mitt ärende är att belysa socialiteten som nödvändigt villkor för att odla kognitiva och emotionella kapaciteter hos människan. Lindblom (2023) ger en forskningsöversikt av samma sak. Lekforskning har också bidragit till att förstå detta (Rasmussen 2016).

dantag av Piaget. Mitt ärende har varit att operationalisera, konkretisera och enkelt synliggöra vad som faktiskt händer vid språktillägnande. Tesen blir en utveckling, precisering och empiriskt prövbar konkretisering av Meads tes att gester, som påverkar sändare och mottagare på liknande sätt, är nödvändiga för att skapa rationalitet, reflektionsförmåga, medvetande och jagmedvetande (*self*).

I dagens psykologi har en sådan tes åter blivit provocerande, så som när den lanserades. Många forskare vill placera dessa förmågor som biologiska substrat i hjärnan som biologiskt organ. Mead var föga spekulativ, mycket intresserad av konkretion och operationalisering. Trots sitt fokus på språket kom han för 100 år sedan till resultat som liknar dem som dagens neurovetenskap finner om den elementära/basala socialitetens betydelse.

Socialpolitisk exkurs

Om mina reflektioner är relevanta har de omfattande konsekvenser för språkligt agerande i vår digitaliserade och medikaliserade värld. Man måste ta hänsyn till tänkandets sociala ursprung när man ska förstå orsakerna till de neuropsykiatriska diagnoserna (npf). I praktiken har läkare inte tid eller råd med en primärt symbolbaserad behandling av dem. Detta bör inte fördunkla insikten att de kan vara orsaksmässigt förknippade med språkligt och socialt beteende. De flesta läkare och forskare behandlar praktiskt npf-tillstånden som biologiskt orsakade.¹⁹ Men de har ju också med självbilden att göra. Självbilden uppstår för Lisa då hon inser att "lisa" inte är ett läte utan ett tecken för personen Lisa. Vi har uppehållit oss vid hur Lisa skapar begreppet (= reflekterande medvetande om fenomenet) "stol". Men samma logik handlar också om att Lisa skapar begreppet för sin "person", Lisa.²⁰ Lisa är den som agerar i situationen med stolen. Hon blir stolkompetent. Och barnet med adhd-diagnos integrerar diagnosen som del av identiteten. Jag har behandlat detta i artikelform flerstädes, till exempel i Berg 2022.

Tillämpad på medikaliseringen av npf, liksom på mentalsjukdomar och sociala problem som i dag behandlas som individuella problem, samt på samtal mot skärmar i stället för konkret dialog, indikerar denna teori om symboliseringsförmågans sociala genes och dess revolutionerande konsekvenser. Npf och mentala sjukdomar där språket och självet figurerar kan inte förstås utan ett socialpsykologiskt perspektiv.

Det behövs också forskning som belyser hur social symbolisering sker i vårt digitaliserade och tidshetsade samhälle, fyllt av virtuella entiteter på elektroniska skärmar. Socialitetens begynnelse är konkret. Skärmens socialitet har abstrakta drag. Hur paras de ihop med konkret socialitet? Johan Asplund (1987) framställde tidigt en vision av

19 Detta märks tydligt i gällande beskrivningar av till exempel adhd, liksom i populärvetenskapliga texter om hjärnforskning. Se t.ex. Gospic 2015, Hansen 2019, Johansson 2019, Norberg 2014, O'Shea 2014.

20 Denna fråga upptar delar av Berg 2011 [1992], 2015 och 2018. De flesta andra Mead-tolkningar tar också upp just denna aspekt.

tänkbara scenarier vid en allt starkare dominans av abstrakt socialitet. Hur påverkas reflektion på makro- och mikronivåer av abstrakt socialitet?

I ett nytt internationellt forskningstillskott konstateras att barn redan i späda ålder producerar kvantitativt och kvalitativt mer språk om deras föräldrar pratar mycket. Detta gäller oavsett världsdel, klass, kön och mångspråkighet. Efter decenniernas diskussioner om klassens och/eller könets dominans för barnets utveckling, har vi här alltså stöd för Meads tryck på språket som en avgörande faktor för människors utveckling. Det är frekvens och kvalitet i föräldrars samtal med sina barn som avgör barnens språkliga utveckling (Schwartz et al. 2024).

Och min tes i denna artikel har varit att utvidga Mead: språkkompetensen sås i fostrets *rytmkänslighet*, får sina hjärtblad med *jollret/leken* och blommar ut i *språk* och *rollekar*, parallellt varvade under förskoleåldern. Processen resulterar i ett reflekterande medvetande, emotionellt och kognitivt. Jag ställer mig frågan hur reflektionsförmågan, som kräver re-ferens, återförande, till förfluten tid, påverkas av dagens medievärld. Främjas reflektion och lugn begrundan av Tiktok?

Referenser

- Alger, J. M. & Alger, S. F. (1997) "Beyond Mead. Symbolic interaction between humans and felines." *Society and Animals* 5 (1):66–82.
- Allwood, J. & Jensen, M. (2012) *Kognitionsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Asplund, J. (1987) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Korpen.
- Berg, L-E. (1976) *Människans födelse – en socialpsykologisk diskussion kring George Herbert Mead och Jean Piaget*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Berg, L-E. (2009a) "Lekens kontrapunktstämmer: lust, likhet och variation." I Jensen, M. & Harvard, Å. (red.) *Leka för att lära*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2009b) "Leken som meningsskapare." I Kazemi, A. (red.) *Välbefinnande i arbetslivet – socialpsykologiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2011[1992]) *Den lekande människan*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2015) *Personlighetens socialitet – en berättelse om Jaget, Duet och Miget*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2016) "Leken som symboliskt mirakel." I Rasmussen, T.H. (red.) *Lek på rätt väg? På spaning efter leken*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2018) *Socialitetens psykologi – språket som människans livsform*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2020) *Förskolebarnet – lek, språk och identitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, L-E. (2022) "När spricker ballongen?" *Psykoterapi* 3:6–16.
- Bosseldal, I. (2019) *Vart tog behaviorismen vägen?* Lund: Lund Studies in Educational Sciences.
- Brock, A., Dodds, S., Jarvis, P. & Olusoga, Y. (2009) *Perspectives on play. Learning for life*. London: Pearson Education.
- Chomsky, N. (1972) *Language and mind*. New York: Harcourt Brace Jovanovich. Svensk översättning (1969[1968]) *Människan och språket*. Stockholm: Pan/Norstedts.
- Dawkins, R. (2006) *The selfish gene*. New York: Oxford University Press. Svensk översättning (1992[1989]) *Den själviska genen*, andra utgåvan. Stockholm: Prisma.
- Dowling, J. W. (2012) "The development of music perception and cognition." I Levitin, D. J. (red.) *Foundations of cognitive psychology: core readings*, andra upplagan. Boston: Allyn & Bacon, Pearson.
- Engdahl, E. (2004) *A theory of the emotional self*. Diss. Örebro: Örebro University.
- Giddens, A. (1989) *Sociology*. Oxford: Polity Press.
- Gillespie, A. (2010) (Uncorrected first proof) "The intersubjective nature of symbols." I B. Wagoner *Symbolic Transformation*. London: Routledge.
- Gillespie, A. (2012) "Position exchange. The social development of agency." *New Ideas in Psychology* 30:32–46.
- Goffman, E. (1959) *The presentation of self in everyday life*. New York: Anchor Books. Svensk översättning (2020 [1959]) *Självframställning i vardagslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Gospic, K. (2014) *Den sociala hjärnan*. Stockholm: Brombergs.

- Gärdenfors, P. (2000) *Hur Homo blev sapiens. Om tänkandets evolution*. Nora: Nya Doxa.
- Gärdenfors, P. (2017) *Den svåra konsten att se sig själv*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Halas, E. "Conversation of Gestures." I George Ritzer (ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* (2016) DOI: 10.1111/b.9781405124331.2007.x
- Hansen, A. (2019) *Skärnhjärnan*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Hart, S. (2008) *Neuroaffektiv utvecklingspsykologi*. Malmö: Gleerups.
- Hart, S. & Schwartz, R. (2010) *Från interaktion till relation. Om anknytningsteori*. Stockholm: Liber.
- Hauser, M. (2006) *Moral minds*. New York: Ecco Press.
- Janov, A. (1975[1970]) *Primalskriket*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Janov, A. (2012[1976]) *Det kännande barnet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Johansson, S. (2019) *På spaning efter språkets ursprung*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Köhler, W. (1925) *The mentality of apes*. London: Penguin Books.
- Levitin, D. J. (2012) *Foundations of cognitive psychology: core readings*, andra upplagan. Boston: Allyn & Bacon, Pearson.
- Lorentz, K. (1957) "Companionship in bird life," I C.H. Schiller (red.) *Instinctive behavior*. New York: International University Press.
- Mead, G. H. (1932) *The philosophy of the present*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mead, G. H. (1969) *Mind, self and society*. Chicago: University of Chicago Press.
Svensk översättning (1976[1969]) *Medvetandet, jaget och samhället: från socialbehavioristisk ståndpunkt*. Lund: Argos.
- Norberg, J. (2014) *Hjärnrevolutionen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- O'Shea, M. (2014) *Hjärnan*. Nörhaven: Fri Tanke förlag.
- Osvath, M. & Osvath, H. (2008) "Chimpanze (Pan troglodytes) and orangutan (Pongo abelii) forethought. Self-control and pre-experience in the face of future tool use." *Animal Cognition* 11 (4):661–74, DOI 10.1007/s10071-008-0157-0. Springer Verlag.
- Osvath, M. (2014) *Att komma nära en korp*. Hämtad november 2014 via länk: sverigesradio.se/sida/avsnitt/460241?programid=909
- Piaget, J. (1954[1937]) *The construction of reality in the child*. New York: Basic Books.
- Piaget, J. (1971[1947]) *Intelligensens psykologi*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Pinker, S. (2015) *The language instinct*. London: Penguin Books.
- Rasmussen, T. H. (1979) *Lekens betydelse*. Lund: Studentlitteratur.
- Rasmussen, T. H. (2016) *Lek på rätt väg?* Lund: Studentlitteratur.
- Rosengren, A. (2022) *Hela livet*. Stockholm: Norstedts.
- Quinlan, Ph. & Dyson, B. (2008) *Cognitive psychology*. New York: Pearson/Prentice Hall.
- Sartre, J.-P. (1983[1943]) *Varat och intet* (i urval). Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Saussure, F. de (1970[1906–1911]) *Kurs i allmän lingvistik*. Staffanstorps Cavefors.
- Skinner, B. F. (1959) *Verbal behavior*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Strauss, A. (red.) (1977) *The social psychology of George Herbert Mead*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schwartz, I.-C., Soderstrom, M., Bergelson E. et al. (2023) "Everyday language input

- and production in 1,001 children from six continents.” PNAS december 12, 2023 *Psychological and cognitive sciences*. <https://doi.org/10.1073/pnas.2300671120s>
- Trost, J. & Levin, I. (1999) *Att förstå vardagen: med ett symbolisk-interaktionistiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Waal, F. de (2011[2009]) *Empatins tidsålder*. Stockholm: Karneval förlag.
- Teleman, U. (1983) *Tal & tanke*. Lund: Liber förlag.
- Ward, J. (2012) *The student's guide to social neuroscience*. New York: Psychology Press.
- Wilson, E. O. (2004) *On human nature*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Woolfolk, A. (2016) *Educational psychology*, trettonde upplagan. Harlow: Pearson Education.
- Young, R. L. & Thompson, C. Y. (2013) ”The selves of other animals. Reconsidering Mead in light of multidisciplinary evidence.” *Symbolic Interaction Studies in Symbolic Interaction* 40:467–483.

Författarpresentation

Lars-Erik Berg är professor emeritus i socialpsykologi vid Högskolan i Skövde, tidigare lektor i sociologi vid Göteborgs universitet. Han har i båda funktionerna utvecklat G. H. Meads uppfattning av beteendevetenskapen. Den mest kompletta redovisningen av arbetet finns i boken *Socialitetens psykologi – språket som människans livsform*, som följer socialitetens utveckling från fosterstadium till efterlevandes symboliska livsuppehållande av den döde. Den oftast använda exemplifieringen av temat har varit leken som livsform.

Lars-Erik.Berg@his.se